

УДК 372:37.035

І. П. ЯБЛОНСЬКА, Н. В. РОГАЛЬСЬКА

м. Умань

АКТУАЛЬНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ В. СУХОМЛИНСЬКОГО В СУЧАСНИХ ПІДХОДАХ ДО СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ

У статті розглядаються актуальні тенденції ставлення сучасного суспільства до дитинства загалом та соціального розвитку кожної окремої дитини на основі проблеми її самоцінності, уявлень про її унікальність і самобутність у контексті педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського.

Ключові слова: дитинство, соціалізація, виховання, соціальний розвиток, захист прав, заклади освіти.

Постановка проблеми. Майбутнє України визначається якістю виховання, освіти та розвитку підростаючого покоління XXI століття, ефективністю його соціалізації в умовах постійної змінюваності сучасного швидкоплинного світу з іншими пріоритетами та життєвими цінностями, що визначають духовне здоров'я нації. Тому вважаємо за необхідне зупинитися на особливостях соціалізації дитини, що дозволить більш повно та глибоко охарактеризувати феномен взаємостосунків особистості й довкілля на основі розуміння його як джерела розвитку та самовизначення особистості з врахуванням активності дитини в її освоєнні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дитинства, до якої звернулося чимало вчених (Ф. Арієс, В. Абраменкова, А. Богущ, Д. Ельконін, Е. Еріксон, В. Давидов, І. Кон, В. Мухіна, О. Савченко, О. Сухомлинська, В. Сухомлинський, Д. Фельдштейн та ін.), сколихнула сучасне суспільство, яке нарешті почало усвідомлювати необхідність підвищеної уваги до дитинства взагалі і до кожної дитини зокрема. В. Сухомлинський добре розумів ту особливу роль, яку природа відводить дитинству – основоположному періоду людського життя, який як ніхто бачив і прагнув допомогти побачити іншим значущість дитинства, його унікальність та відмінність від життя дорослого.

Постановка завдання. Метою цієї публікації є визначення актуальних тенденцій ставлення сучасного суспільства до дитинства на основі проблеми його самоцінності, уявлень про унікальність і самобутність у контексті педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу. У педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського категорія дитинства набуває особливого трактування та звучання: він наголошує, що «дитинство – найважливіший період людського життя, не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє неповторне життя...» [6, 15]. Тому й книги, що з'являлися у царині педагогічної творчості видатного вченого, присвячено світу дитинства, про яке в педагога є особливо влучні слова: «А дитинство, дитячий світ – це світ особливий. Діти живуть своїми уявленнями про добро і зло, про честь і безчестя, про людську гідність; у них свої критерії краси, у них навіть своє вимірювання часу: в роки дитинства день здається роком, а рік – вічністю. Маючи доступ до казкового палацу, ім'я якому Дитинство, я завжди вважав за конче потрібне стати якоюсь мірою дитиною. Тільки за такої умови діти не дивитимуться на вас як на людину, що випадково проникла за ворота їхнього казкового світу, як на сторожа, що охороняє цей світ, сторожа, якому байдуже, що робиться там, у середині цього світу» [6, 8]. Отже, бачення цієї своєрідності полягає не в ідеалізації дитини, не в приписуванні якихось надзвичайних властивостей; це, на думку Сухомлинського, насамперед врахування того, «що дитяче сприймання світу, дитяча емоційна та моральна реакція на навколишню дійсність відзначаються своєрідністю, ясністю, тонкістю, безпосередністю» [6, 11–12]. Тому педагог повинен якнайтонше розуміти та відчувати дитяче пізнання світу – «пізнання розумом і серцем». Для нас надзвичайно важливо розвивати сьогодні цілісне бачення педагогіки саме з такої позиції. І хоча в колі наукової

плеяди сьогодення (Л. Артемова, І. Бех, А. Богуш, Н. Гавриш, А. Капська, І. Кон, Т. Поніманська, Ю. Приходько, О. Сухомлинська, О. Савченко та ін.) існує саме такий погляд на дитинство як на самоцінний, самобутній і неповторний період життя особистості, на тлі суспільного буття воно, за образом висловом Д. Фельдштейна, «затиснене» певними реальними можливостями, зумовленими не тільки віком, але й усією системою суспільних зв'язків, що визначають соціальний стан дитинства в його узагальненому розумінні в сучасному соціумі. Результати соціально-психологічних досліджень останніх років (В. Абраменкова, Л. Обухова, А. Орлов, Д. Фельдштейн) констатують загальне несприятливе становище дітей у суспільстві. І хоча захист прав дітей в Україні регулюється цілою низкою законів України («Про охорону дитинства», «Про попередження насильства в сім'ї», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», Кодексом про шлюб і сім'ю тощо), правова захищеність дитинства має більш декларативний і показовий, ніж практичний характер.

Сучасний стан дитинства є лише моментом і результатом довгої історичної та культурної еволюції суспільного життя. Уся історія людства свідчить про те, що дитина та її доля не завжди була в центрі світоглядних пошуків, та і предметом наукового дослідження дитинство стало доволі пізно – лише у ХІХ столітті, яке Е. Кай назвала «століттям дитини», «бо (властиво його друга половина) видвигнуло дитину на видніше місце і зробило її предметом строгої науки» [3, 9]. Як свідчить наш аналіз, до усвідомлення того, що дитина має такі самі права, як і дорослі люди, людство дійшло в кінці ХІХ – початку ХХ століття. Першочергово розглядалися питання не забезпечення прав дітей у цілому, а тільки попереджувальних заходів, які необхідно було здійснити для недопущення рабства, експлуатації дитячої праці, припинення торгівлі жінками та дітьми тощо. 1989 року прийнято Конвенцію ООН про права дитини, яка є першою у світовій історії глобальною угодою щодо прав дітей, міжнародним юридичним механізмом, що забезпечує правовий захист найуразливішої частини світової спільноти –

дітей. Цей міжнародно-правовий документ ратифіковано 191 країною, до числа яких 1991 року приєдналася й Україна. Конвенцією про права дитини визначено нову концепцію: забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей є обов'язком для держави та суспільства. Протягом останніх років питання практичного забезпечення прав та інтересів дітей в Україні вирішувалися з урахуванням розвитку соціально-економічних процесів, що відбуваються сьогодні в державі та відповідно до норм міжнародного права у цій сфері. Певною мірою увага приділялася виробленню механізмів забезпечення прав дітей. Беззаперечно, створення законодавства, що забезпечує захист прав дитини, засвідчує усвідомлення соціальних вимог підвищеної уваги до дитинства, взагалі та до кожної дитини зокрема. Крім того, сьогодні досить гостро стоїть питання про положення дітей, під яким розуміють «сукупність умов, які склалися в суспільстві для виживання та розвитку дітей» (А. Капська). Це насамперед охорона життя та зміцнення здоров'я дітей, забезпечення відповідного рівня матеріального добробуту, зміст освіти та засоби педагогічного впливу, соціалізуючі можливості сім'ї, суспільна та державна турбота про дітей і законодавчі норми, що захищають і відстоюють права й інтереси дитинства.

Утім, реальне становище дітей дає змогу фіксувати значні обмеження, недостатнє забезпечення тих чи тих як матеріальних, так і духовних ресурсів, що є необхідними для повноцінної життєдіяльності сучасних дітей. Практика показує, що турбота про молоде покоління далеко не завжди визначається рівнем економічного розвитку суспільства, частіше значущим є те, наскільки держава та соціум свідомо ставляться до дитинства як до невід'ємної частини єдиного способу життя, культури кожного народу.

Визнання державою пріоритету особистісно зорієнтованої моделі освіти передбачає відмову педагогів від звичних застарілих стереотипів педагогічної діяльності. Натомість лише деякий відсоток педагогів та управлінців розуміють, що інноваційна система несе зміни не тільки і не стільки у змісті освіти, а більшою мірою в розмаїтті інших аспектів. От

і спостерігаємо на практиці, що переважна більшість педагогів намагається подолати та викоринити все, що є волею та свободою дитини, тобто все, що вимірюється її вимогами й намірами. «Я з тривогою все більше переконавався, – зазначав у свій час В. Сухомлинський, – що в роки дитинства в багатьох – навіть у кращих – вихователів людина (вихованець) виявляє себе надто однобічно: про те, хороший чи поганий вихованець, вихователь робить висновок тільки на підставі того, як він виконує норми й вимоги порядку: чи слухняний, чи не порушує правил поведінки. В слухняності та покірності багато вихователів вбачають внутрішню душевну доброту, а це далеко не так» [6, 290]. Як показує аналіз, у педагогів-практиків сьогодення продовжує панувати саме така точка зору. Натомість для усієї педагогіки В. Сухомлинського було властиве тонке проникнення в душу дитини, яка пізнає світ і утверджує себе в ньому. Він справедливо наголошував: «У дитинстві закладається людський корінь. Жодної рисочки природа не відшліфовує – вона тільки закладає, а відшліфовувати нам – батькам, педагогам, суспільству» [6, 291]. Багаторічний педагогічний досвід дозволив стверджувати, що не може бути легкого та безтурботного виховання. Ця робота важка, кропітка, у ній «незрівнянно більше одноманітної, втомливої, часто неприємної праці, ніж праці, яка б давала тільки задоволення». Більше того, «усе залежить від виховання в дитинстві», і власне саме виховання людини відбувається тільки в людському середовищі. І тут варто особливо пам'ятати, що «...в серці дитини, яка дивиться на світ широко відкритими очима і не знає, як жити», крихітні крижинки зла «стають великими брилами льоду» [6, 291].

Отож, перебудову ціннісної системи дорослих потрібно починати саме з перебудови поглядів на дитинство. Серед проблем, які при цьому потребують вирішення, В. Сухомлинський порушує «проблему необхідності постійного духовного спілкування вчителя і дитини». Він зазначає, що «без постійного духовного спілкування вчителя і дитини, без взаємного проникнення у світ думок, почуттів, переживань не мислима емоційна культура як плоть і кров культури педагогіч-

ної» [6, 15]. Зазначмо, що якість практичної виховної діяльності в інституціях соціалізації особистості дитини сьогодні, на жаль, далека від комфортної. Насамперед, це стосується сім'ї, оскільки неблагополучні сім'ї доволі часто є причиною виникнення такого явища як дитяча безпритульність. Сьогодні психолого-педагогічна громадськість б'є на сполох, розкриваючи факти зловживання дитиною, що виявляються у безвідповідальному ставленні батьків до виконання своїх виховних функцій, жорстокому поводженні з дітьми, фізичному та психічному насильстві над дітьми, агресії. Українські фахівці визначають, що вплив жорстокості в дитинстві, фіксуючись на підсвідомому рівні, проявляється в дорослому житті у вигляді почуття помсти за свої дитячі страждання. Викликає тривогу зменшення тривалості та значне збіднення змісту спілкування членів родини, зникнення спільних форм діяльності батьків і дітей, а також спільних форм проведення сімейного дозвілля. Як наслідок, психологи констатують факти катастрофічного збіднення емоційних зв'язків між батьками та дітьми – між ними не складаються близькі довірливі стосунки, необхідні для нормального психічного розвитку. «Олюднення середовища, здатного подолати негативний вплив домашньої обстановки, – у цьому полягає головна передумова правильного виховання тих, кому сім'я не дає того, що допомогло б школі», – у цьому вбачає вихід видатний педагог. Але ж ні для кого не є несподіванкою той факт, що в сучасній системі освіти відбувається значний розрив між навчанням і вихованням: діють освітні заклади, метою яких задекларовано саме навчання дітей. Справді, навіть сама назва – дошкільний навчальний заклад, загальноосвітній навчальний заклад – орієнтує на навчання як пріоритет діяльності цього типу закладу. В. Сухомлинський стверджував, що «не можна навіть припустити такої думки, що обов'язкове навчання – це насилля над душею людини, класна дошка – поневолення дитячої свободи, а світ за вікнами – справжня свобода» [6, 15] і, звичайно, не можна протиставляти «світ, затиснутий у чорній класній дошці», «світу, що пливе за вікном», але особливістю соціалізації в сучасних освітніх за-

кладах є те, що їхні вихованці соціалізуються в умовах широко розповсюдженого явища суспільної аномії. Подекуди педагогічна заокстенілість, некомпетентність, неприхильність, неухажливість до світу дітей, життя в стінах школи, що обмежується навчанням, регламентованим дзвінками, приниженням дитини, обмеженням її права на вибір діяльності та потреби іноді усамітнитися, психологічний дискомфорт та неврахування особистісних та статевої особливостей призводить до нівелювання особистості, «підгонки дітей під одну мірку», не дає змоги розкритися багатству індивідуального світу кожної дитини. Натомість функціонування закладу освіти має бути спрямовано на соціальний розвиток кожної дитячої особистості, її соціалізацію як кінцевий підсумок і водночас компонент педагогічної діяльності. Адже й «соціалізація, і виховання як своєрідні протилежності педагогічного процесу і механізми його детермінації соціальністю, з одного боку, та екзистенційністю – з іншого, взаємно врівноважують і взаємно стимулюють одне одного. Підсумковим вираженням такої динаміки на індивідуальному рівні є взаємно зумовлене формування соціальної типовості та особистої унікальності кожної молодої людини» [4, 65]. Для нашого дослідження важливим є висновок Н. Лавриченко, що «педагогіка освіти і виховання вочевидь розпочинає перетворюватися на педагогіку соціалізації» [4, 65], оскільки соціально-економічні суперечності, що виникли в сучасному суспільстві, негативно впливають на систему ціннісних орієнтацій, світогляд і життєві пріоритети як дорослих, так і дітей. Тому головною метою педагогіки соціалізації є формування незалежної особистості, здатної «прийняти на себе моральну відповідальність перед суспільством за себе, за інших, за справу» [2, 20]. Отже, нова соціокультурна ситуація та суспільні вимоги до особистості, якій доведеться функціонувати в їхній системі, зумовлюють нові цілі, функції, дидактичні принципи та педагогічні технології. На основі глибокого аналізу сучасної соціальної ситуації в суспільстві вчені доходять висновку, що молоде покоління повинно бути здатним усвідомлено діяти, виходячи з уявлень про суспільний обов'язок та власну

свободу, приймати самостійні рішення, брати на себе відповідальність. Адже успішна соціалізація передбачає, з одного боку, ефективну адаптацію людини в суспільстві, а, з іншого, – здатність особистості певною мірою протистояти суспільству, зокрема тим життєвим негараздам, що заважають особистості саморозвиватися, самореалізовуватися. Людина, яка повністю адаптована в суспільстві (конформіст), а також не адаптована (девіант), вважаються «жертвами соціалізації». Отже, конфлікт, який закладено у процесі соціалізації, ступінь його величини та гостроти пов'язаний із типом суспільства, де індивід формується як особистість, а також зумовлюється стилем виховання в цілому та особливостями сімейного й соціального виховання, водночас і індивідуальними особливостями [5, 34–35]. Проблема соціалізації особистості – це й проблема її свободи, «інтенція людини приймати розумне рішення, робити доцільний вибір, це можливість бути і стати» [1, 31]. Тому сенс періоду дитинства полягає не в підготовці до майбутнього дорослого життя, яке «спроєктоване» дорослими згідно із сучасними недоскональними взірцями, а в повноцінному проживанні цього періоду. Саме завдяки наданим можливостям особистість дитини розвивається як самоцінність. А це передбачає створення необхідного соціокультурного середовища, відмову від застарілих технологій, проектування нових видів соціальної взаємодії. Отже, необхідна розробка нових виховних технологій, які б забезпечували формування та розвиток у підростаючої особистості насамперед духовних здібностей як домінуючих і вирішальних для розвитку ціннісної системи людини (І. Д. Бех).

Висновки і перспективи досліджень. Виходячи з логіки проведеного теоретичного аналізу актуальних тенденцій ставлення сучасного суспільства до дитинства загалом, до реалізації прав кожної окремої дитини на основі проблеми її самоцінності, уявлень про її унікальність і самобутність, можна дійти таких висновків:

1. Ситуація, що склалася сьогодні в Україні, нам вбачається в кардинальних розбіжностях між науковими підходами до дитинства як самовартісного періоду життя людини та реальним станови-

- щем дітей у суспільстві. З одного боку, проголошена свобода як цінність, з іншого, – ця свобода має більше декларативний, ніж практичний характер.
- Створення законодавства, що забезпечує захист прав дитини, засвідчує усвідомлення соціальних вимог підвищеної уваги до дитинства, взагалі та до кожної дитини зокрема. Сьогодні також досить гостро стоїть питання про положення дітей. Утім, реальне становище дітей дає змогу фіксувати значні обмеження, недостатнє забезпечення тих чи тих як матеріальних, так і духовних ресурсів, необхідними для повноцінної життєдіяльності дітей у сучасних складних умовах.
  - Соціалізація належить до універсальних процесів, у сутнісному вимірі вона є складним багатовекторним процесом, що супроводжується цілою низкою протиріч у взаємодії суспільства й особистості. Соціалізація сучасної дитини здійснюється на тлі величезних суспільно-політичних, соціально-економічних, ціннісно-духовних та науково-технологічних зрушень. У науковій літературі з проблем виховання не спостерігається розуміння єдності соціалізації та виховання, що призводить до однобічності поглядів на новий життєвий простір сучасного дитинства.

- Зазначене зумовлює необхідність радикальних змін у теорії та практиці психолого-педагогічної науки, відсутність яких гальмує позитивні зрушення в системі освіти, успішне просування її вперед. І науковці, і практики сьогодення повинні враховувати сучасну соціальну ситуацію, на ґрунті якої формується особистість дитини як суб'єкта життєтворчості та суб'єкта соціальної дії.

Список використаних джерел

- Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. — Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади: Наук. видання / І. Д. Бех. — К.: Либідь, 2003. — 280 с.
- Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. — Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади / І. Д. Бех. — К.: Либідь, 2003. — 344 с.
- Грушевський М. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу / Марко Грушевський. — К., 2001. — 96 с.
- Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы / Н. М. Лавриченко. — К.: Віра Інсайт, 2000. — 444 с.
- Лукашевич М. Національній школі — соціологічні знання // Соціальна педагогіка і адаптивність особистості: науково-методичне видання / ред. Н. Журбенко. — Суми.: ВВП «Мрія»-ЛТД, 1994. — С. 102—110.
- Сухомлинський В. О. Вибрані твори: В 5-ти т. / В. О. Сухомлинський. — Т. 3. — К.: Рад. школа. — 670 с.

I. P. YABLONSKA, N. V. ROHALSKA

Uman

ACTUALITY OF V.SUKHOMLYNSKYI PEDAGOGICAL IDEAS IN MODERN APPROACHES TO CHILDREN'S SOCIAL DEVELOPMENT

The article examines the current trends of modern society attitudes to childhood in general and social development of each child based on the problem of their self-esteem, views of their uniqueness and self-sufficiency in the context of pedagogical heritage V. O. Sukhomlynskyi.

Key words: childhood, socialization, upbringing, social development, protection of the rights, educational institutions.

И. П. ЯБЛОНСКАЯ, Н. В. РОГАЛЬСКАЯ

г. Умань

АКТУАЛЬНОСТЬ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИДЕЙ В. СУХОМЛИНСКОГО В СОВРЕМЕННЫХ ПОДХОДАХ К СОЦИАЛЬНОМУ РАЗВИТИЮ ДЕТЕЙ

В статье рассматриваются актуальные тенденции отношения современного общества к детству в целом и к социальному развитию каждого конкретного ребенка в частности на основе проблемы его самоценности, представлений о его уникальности в контексте педагогического наследия В. А. Сухомлинского.

Ключевые слова: детство, социализация, воспитание, социальное развитие, защита прав, учреждение образования.

Стаття надійшла до редколегії 14.08.2014